

OBRAZLAR TIZIMIDAGI YANGILANISHLAR

Sevinchoy Yoqubova,

Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15206966>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid she‘riyatidagi poetic obrazlar o‘rganilgan. Unda o‘zbek adabiyotida keng qo‘llanilib kelgan poetic obrazlar tarkibida XX asr o‘zbek she‘riyatida ro‘y bergan o‘zgarish va yangilanishlar, tahlil etilgan. Maqolada ilgari surilgan fikr-mulohazalar muxtasar holda xulosalangan.

Kalit so‘zlar: she‘r, obraz, badiiyat, mifologiya, misra, ohang, mumtoz adabiyot, o‘ziga xoslik.

Badiiy obraz tushunchasi adabiyotshunoslikda turli jihatdan o‘rganilgan. Ko‘pgina adabiyotshunoslar obraz va uning o‘ziga xos xususiyatlariga tayanib, uni xilma-xil qirralarini yoritishgan. Adabiyotshunos Dilmurod Quronov badiiy obrazni: “... borliqning san’atkor ko‘zi bilan ko‘rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlangan aksi, tamoman yangi mavjudlik – badiiy borliq” (11) yekaniga diqqat qaratadi. Obrazlar namoyon bo‘lishida: a) konkretlik; b.) individuallashtirilgan umumlashma yekanlik; d) ratsional va yemosional birlik yekani; e) metaforiklik; f) assotsiativlik muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Adabiyotshunos Yerkin Xudoyberdiyev fikricha obrazlar quyidagi ikkita muhim xususiyati bilan ajralib turadi: a) kitobxonga hissiy ta’sir qilishni ta’minlovchi jonli, aniqlik va o‘ziga xos belgilarga boylik; b) umumiy (tipik) belgilarni mujassamlashtirishi” (7. 40).

Binobarin, obrazli tafakkur hosilasi bo‘lgan badiiy adabiyot inson his-tuyg‘ulari, ong-tafakkuri va ruhini poklash, qalbini yuksaltirish orqali umummillat taqdiriga ham kuchli ta’sir yetuvchi vositadir. Buni yaxshi anglagan Abdulhamid Cho‘lpon 1914 yilda bitgan “Adabiyot nadur?” maqolasida: “Hech to‘xtamasdan harakat qilub turg‘on vujudimizga, tanimizga suv- havo ne qadar zarur bo‘lsa, maishat yo‘lida har xil qora kirlar ila kirlangan ruhimiz uchun ham shul qadar adabiyot kerakdir. Adabiyot yashasa – millat yashar. Adabiyoti o‘lmag‘on va adabiyotining taraqqiysiga chalishmagan va adiblar yetishdirmag‘on millat oxiri bir kun hissiyotdan, o‘ydan, fikrdan mahrum qolub, sekin-sekin inqiroz bo‘lur. Muni inkor qilib bo‘lmas. Inkor qilg‘on millat o‘zini inqirozda yekanun bildirur” (8. 4), deb yozgan yedi.

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Darhaqiqat, XX asrning 20-yillariga kelib badiiy adabiyot real hayotga yaqinlashdi. Janrlar tarkibi yangilandi va g‘oyaviy mazmuni, obrazlar olami mohiyat yetibori bilan Vatan ozodligi, millat yerki hamda uning ruhini uyg‘otish singari ma‘rifiy-axloqiy va ijtimoiy-siyosiy muammolar badiiy yechimini topishga yo‘naltirildi. She‘riyat xalq jonli hayoti va turmush tarziga yaqinlashgani bois, an‘anaviy aruz vaznidan ko‘ra, barmoq vazniga ko‘proq murojaat yetildi. Uning tili sodda, ohangi yesa, tobora xalqchil bo‘la bordi. Demak, o‘zgarish va yangilanishlar “hamd” va “na‘t” lar mazmuni, vazn, obrazlar olami, shakl (janr), sarlavhalanish (kompozisiya) kabi turli sathlarda sodir bo‘ldi. Adabiyotshunos Nodira Afoqova ta‘kidlaganiday: *“Jadid adabiyoti – an‘ana va yangilik kesishgan chorrahada maydonga kelgan adabiyotdir... yeskilik va yangilik aynan jadid adiblari ijodida – she‘riyatda ro‘baro‘ keldi”* (1. 9).

O‘zbek jadid shoirlarining shiddat bilan o‘zgarayotgan real hayot hodisalariga bo‘lgan hozirjavob munosabati turg‘un an‘analari, xususan poetik obraz va ramzlar qo‘llashni yangiladi, XX asr boshlari o‘zbek she‘riyatini boshqa o‘zanga burib yubordi. Garchand *“... an‘analarni birgina ijodkor ham boshqa o‘zanlarga burib yuborishga qodir”* (4. 6), bo‘lsa-da, o‘zligini anglagan badiiy ijod ahlining aksariyati jadid adabiyotida kuzatilgan o‘zgarishlarning yuzaga chiqishiga faol hissa qo‘shishdi. Obraz tushunchasining doirasiga nainki inson va uning fikr-kechinmalari badiiy ifodasi, balki peyzaj tasviri, turli buyum - detallar, hayvonot dunyosi ham qamrab olinadi. Chunki badiiy obraz bir vaqtning o‘zida ham jonli voqelik aksini, ham san‘atkorning o‘zligini ifodalaydi (5. 4).

Mumtoz adabiyotimizning yeng yaxshi an‘analari o‘zbek jadid she‘riyatiga ham asos bo‘lib xizmat qildi. Jumladan, Cho‘lpon she‘riyatidagi “oshiq” va “yor” obrazlari badiiy talqinida bu hol yorqin namoyon bo‘ladi. Shubhasiz, bu hol shoir dunyoqarashi, kamol topgan muhiti, iste‘dodining tabiati, ijtimoiy hayot voqeligiga munosabat bildirish yo‘sini singari ko‘plab omillar bilan bog‘liqlikda yuzaga chiqadi. Oshiq obrazi Cho‘lpon lirikasida “bulbul”, “qul”, “ko‘ngil”, “jon”, “daraxt” kabi poetik timsollar bilan tanosibiy munosabatda keladi va ko‘pincha shoir “men”ini ifoda yetadi.

Cho‘lpon she‘rlarida kengliklarda uchishga talpinayotgan qush timsoliga ko‘p murojaat yetiladi. Shoir yerka tashna, dasht-yobon kengliklari hamda dengiz haybatli to‘lqinlarini sog‘ingan qadim Sharqning asriy orzularini aslida ko‘ngil qushi ma‘nosida badiiy ifoda yetadi. “Ulug‘ yo‘lda” she‘riga ye‘tibor qaratamiz:

Qushlar yanglig‘ uchaylik,

**“O‘ZBEK FILOLOGIYASI:
MUAMMO VA YECHIMLAR”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani**

*Keng cho‘llardan, dengizlardan kechaylik,
Sharqning yeski chigalini yechaylik!* (9.395).

Albatta, yuqoridagi kabi ozodlik va hurlik sog‘inchi qafasdagi tutqun qush – Cho‘lpon, Turkiston va Sharqning she‘r yozilgan davrdagi kayfiyat-holini ifoda yetadi. Shoir “Ishq yo‘li” she‘rida yerk va ozodlik haqidagi orzu-umid va sog‘inchlarini “qorong‘i kecha”, “yo‘l”, “davrvesh – yo‘lchi” obrazlari orqali ifoda yetadi. She‘r mazmunidan anglashiladiki: “Bir kecha menga xuddi bir yildir”, deya o‘rtanayotgan lirik qahramon g‘oyat yolg‘iz bo‘lsa-da, u umidsizlikka tushmay olg‘a intiladi.

Biroq “Raqamlik sevgi” (9.487) nomli she‘rida behad cho‘zilgan hijron va : “Yuzlaring bir, ko‘zlaring o‘n, so‘zlaring ming aldadi” tarzida ma‘shuqaning yuz, ko‘z, so‘zlariga aldanish hollari sodir bo‘lishi lirik qahramon ko‘nglida iztirob uyg‘otadi. Bu o‘rinda mumtoz adabiyotdagi “raqib” obrazi: “O‘yna, kul, guldek yegil, yovlar uchun, yovlar uchun”, ya‘ni “yovlar” shaklida hamda ta‘kidni kuchaytirish uchun takror holatda keladi. Insonlik martabasiga zid barcha noma‘qul sifatlarni anglatadi.

She‘rning lirik qahramoni: “Biz yotaylik yo‘llaringda yosta, tuproq qil butun”, deya ma‘shuqa uchun fido bo‘lishga tayyor, ishq yo‘lida xokisor yekani jihatidan an‘anaviy oshiqlar safida turadi. Cho‘lpon to‘rt unsur (*o‘t, suv, shamol va tufroq*) ning har birida muayyan holat, mayl va sifat mujassamligini yaxshi biladi. Shuning uchun lirik qahramon hissiyotlarini chizishda tufroqning sabr va umid, yezgu xulq hamda muruvvat ramzi yekanidan foydalanadi. Zotan tufroq bo‘lish nainki xokisorlik, balki ulug‘lik sari intilish va kibrdan poklanish, o‘zlikni anglash hamdir. Hazrat Navoiyning: “Yey Navoiy, o‘zni maqbul istasang tufroq bo‘l” yoxud: “vafo ahli yerur tufroq” kabi ta‘kidlarini yeslashning o‘ziyoq fikrimizni dalillaydi. Demak, lirik qahramonning istirohatni tark yetib, bedorlikda iztirob chekishidan uning o‘zlikni anglash va poklanish yo‘lida yekani anglashiladi.

Qadimgi Xitoy falsafasida bir raqami – baxtsizlik ramzi. Uch raqami yesa uch asosiy qudrat manbalari: (*osmon, yer va inson*) va uch yorug‘lik manbai: (*quyosh, oy, yulduz*) ni tamsil yetgan (2). Bu jihatdan qaralganda ham, shoirning unsurlarda ma‘no va mazmun ko‘rishi o‘zini oqlaydi. Qolaversa, biz “cho‘lpon” so‘zi lug‘aviy ma‘nosi yeng yorug‘ “tong yulduzi” yekani, shoir o‘z nigohini olislarga tikkani, fikri keng, hoyolot ufqi yuksakligini unutmasligimiz kerak. Yuqoridagi misollar adabiyotshunosligimizda shakllangan: “Cho‘lpon she‘riyati to‘la ijtimoiylashgan”,

degan qarashdan bir qadar xorijga chiqishi, shoirning badiiy ifoda uslubi mumtoz an'anadan butkul uzilmaganini ko'rsatishi jihatidan ham xarakterlidir.

Adabiyotshunos M.Tojiboyeva jadid adiblari ijodidagi mumtoz adabiyot an'analarini tadqiq yetarkan, Hamzaning Navoiy, Munis, Amiriy, Nodira, Muqimiy, Furqat she'riyatidagi turfa ohanglardan ta'sirlanib, ularga yergashib yozilgan ijod namunalari ham ye'tibor qaratadi (3). Hamzaning "Sango" radifli g'azalidan: *"Yosh oqub ikki ko'zumdin Nuhni to'fonidek, / Nolayi dilso'z ila haddin fano bo'ldum sango"* kabi baytlarini tahlilga tortgan olimaning uning Alisher Navoiy g'azaliga hamohang yekani, ayni paytda, lirik qahramonning mashuqaga bo'lgan muhabbati, fidoiyligini tavsif yetishi bilan Munis g'azaliga ham yaqinlashishini ta'kidlaydi. Zotan, Hamzaning o'z sevgilisi – Vatanga bo'lgan muhabbati shu qadar kuchliki, lirik qahramon buni:

*Bir jon yemas, yey suyguli, tomirlarning qoni vatan,
Sensan bale, bilganlarga jonlarni jononi vatan* (12. 45).

tarzida izhor yetadi. Anglashiladiki, Hamza mahbubani an'anaviy tarzda jonning jononasi tarzidagina tushunmaydi. Nainki jon, balki tomirlarda oqayotgan hayotbaxsh qon kabi aziz biladi va ardoqlaydi.

O'zbek jadid she'riyatida "kishan" obraziga ham faol murojaat qilingan. Masalan, Cho'lponning "Qo'zg'olish" she'rida "xaqir qul" o'rnida ko'rilgan xalq nomidan "afandi" (janob) larga murojaat qilinar yekan: *"Titra, qo'rqim, bog'liq quling bosh ko'targan kuch yendi!"* (8.59), deyiladi. Shoir bu dadil hayqirig'i orqali har qanday kamsitish va xo'rlashlarga qarshi isyon tuyg'ulari, dard-faryodlarini ifodalaydi. Millatdoshlarini istibdod va jaholatga qarshi birlashish, qo'zg'alishga da'vat yetadi. Demak, jafokash xalqni o'z kuchiga ishontirish va zinhor umidsizlanmaslikka chorlovchi xalqparvar shoir sifatida namoyon bo'ladi.

Cho'lpon va Fitrat o'zbek jadid adabiyotining ikki mustahkam qoyasi yedi. Ulardan qay biriga ustunlik berish fikrida hatto Fitratning o'zi ham ikkilangan. Adabiyotshunos Begali Qosimov ta'kidlashicha, Fitrat: *"Barmoq vaznidagi birinchi she'rni men yozdimmi, Cho'lpon yozdimi – yeslolmayman, ammo barmoqni nazariy jihatdan birinchi bo'lib yoqlab chiqqanlardan men yedim"* (10. 98) – deb yozgan yedi.

Fitrat "Mening kecham" she'rida tabiat manzaralari va ijtimoiy jarayonlarni muqoyasa qilarkan, tun zulmatidan keluvchi mungli kayfiyatini ijod sha'mi va ko'ngil nurlari bilan yoritmoqqa mayl bildiradi:

So'lg'un, qora, turg'un dema. Ko'rdim

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

*munqli kechaning munqli chog'inda,
ko'b munqli uyimning qirog'inda
yolg'uz iki narsa yondosh-da:
biri sham'im, biri...
ko'nglim! (6. 44).*

Fitrat badiiy izlanishlari an'anaviy she'riy tizimni yangilashga intilgani, olmon romantiklari, fransuz simbolistlari, usmonli turk, tatar va rus she'riyatining yerkin she'r vaznlariga xos badiiy ifoda yo'sinlari, xususan ritmik birlik, vazn, qofiya va turoqdan xoli "verlibir", "svobodnyy stix" ("yerkin she'r") shaklini ijodiy o'zlashtirgani guvohi bo'lamiz. O'zbek shoirlari "sarbast" deb atashgan yangi vazn birinchi navbatda, Fitratga o'zining his-tuyg'ularini obrazli ifodalash imkonini berdi. Ayni paytda, shoir poetik so'z va iboralarning o'ziga xos qurilishini ta'minlash, she'riy sintaksis va badiiy san'atlardan mahorat bilan foydalanish tajribasini ham takomillashtirdi. Munqli oniy kayfiyat uyg'otgan "so'lg'un", "qora", "turg'un" ijtimoiy vaziyat-holatni sha'mning shu'lasiyu ko'ngilning harorati bilan zidlantiradi. Boshqacha aytganda, shakl unsurlarini badiiy mazmun bilan uyg'unlashtirib, yemosional ta'sirchanlikni oshirishga muvaffaq bo'ldi.

Darhaqiqat, zamon shiddatini ifodalashni ko'zlagan Fitrat barmoq va sochma (mansura) larni o'zbek folklori, turk va tatar adabiyotlaridan zamonaviy milliy she'riyatimizga olib kirgan, nazariy jihatdan himoya qilgan ziyolilardan biri yedi. Davrning o'tkir ijtimoiy muammolarini ifodalashga qulay bo'lgan bu shakl keyinchalik Cho'lpon, Usmon Nosir, Oybek, G'afur G'ulom, Mirtemir, Ibrohim G'afurov ijodida muvafaqqiyatli davom yettirilgani ham Fitratning haq yekanini ko'rsatadi. "Yurt qayg'usi"ni aks yettirishga qulay, she'riyatga xos nafis tuyg'u-ohanglar ustuvorlik qiluvchi lirik nasr – mansuralar ham jahon adabiyotining faol janriga aylandi.

Ko'rinadiki, XX asr boshlari she'riyatida insonning o'zligi, xususan odam va olam konsepsiyasi masalasida mumtoz yestetik kanonlarga muayyan darajada isloh kiritildi. Ba'zan yekzistensial, syurreal hatto absurdga yaqin umidsizlik kayfiyatlari ham badiiy ifodaga ko'chdi. Ammo jadid shoirlari ijodida realistik metod dominatlik qilib, shaxsning insoniyat taqdiri uchun mas'ulligi g'oyasi aks yetdi. Obrazli ifoda va ramzlarda millat va xalq istiqboli qayg'usida iztirob chekayotgan lirik "men" ichki kechinmalari tasvirlandi.

**“O‘ZBEK FILOLOGIYASI:
MUAMMO VA YECHIMLAR”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani**

Adabiyotlar:

1. Afoqova N. O‘zbek jadid adabiyotida she’riy shakllar taraqqiyoti tamoyillari. Filol.fan. d-ri...diss. – T., 2006. – B. 9.
2. Jumaeva S. She’riyat va raqam / Badiiy matn tahlili va talqin muammolari. Ilmiy maqolalar to‘plami. – T.: 2012.
3. Tojiboeva M. Jadid adiblari ijodida mumtoz adabiyot an’analari. – T., 2017.
4. Turdimov Sh. Xalq qo‘shiqlarida ramz. – T.: Fan, 2020. – B. 6.
5. To‘ychieva Sh. Yangi o‘zbek adabiyoti va Cho‘lpon ijodi. – T. : Sharq , 2010. – B.4.
6. Fitrat. Tanlangan asarlar. Besh jildlik. J.1. – T.: Ma’naviyat, 2000. – B.44.
7. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish, -T.: 2008. – B.40-41.
8. Cho‘lpon. Tanlangan asarlar. J.4. – T.: Akademiya nashr, 2016. – B.4
9. Cho‘lpon Yana oldim sozimni. – T.: 1991.
10. Qosimov B. Maslakdoshlar. – T.: .Sharq, 1994. – B. 98-99.
11. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish, – T., 2004.
12. Hamza Hakimzoda Niyoziy. To‘la asarlar to‘plami. Besh jildlik. J.2. – T.: Fan, 1988. – B.45.
13. Yokubova S.I. Jadid she’riyatida peyzaj bilan bog‘liq poetik obrazlar tasviri // O‘zbekiston:til va madaniyat. – Toshkent, 2022, № 3. – B. 42-54.
14. Yokubova S.I. Jadid she’riyatida ramzlar: semiotik va germeneytik talqin // O‘zbekiston: til va madaniyat. – Toshkent, 2023, № 3. – B. 79-90.